

DICȚIONAR *de*
POSTMODERNISM

Monografii și corespondențe tematice

INSTITUTUL EUROPEAN
2005

ÎN CĂUTAREA UNEI PARADIGME

Alexandru Zub

Sfârșit de secol, sfârșit de epocă. La câțiva ani după disoluția sistemului comunist, în plină criză a adaptării, lumea se mai află pe cale de a-și construi, în multe zone, o nouă identitate. Căutările ei nu sînt nici simple, nici lipsite de riscuri. Finele războiului rece pune probleme de echilibru geopolitic, de mobilizare a resurselor spre cei în lipsă, de protecția mediului, de integrare mondială etc.

Elemente noi s-au impus în definirea epocii noastre. Avîntul economiei globale, socialismul de piață liberă, uniformizarea stilurilor de viață, naționalismul cultural, mișcarea ecologică și cea feministă, renașterea religioasă, expansiunea artelor, diminuția etatismului sînt cîteva dintre marile tendințe (*megatrends*) definite de analiști ca semnificative pentru acest final de secol și de mileniu [1].

În planul culturii, cele mai vii dezbateri pun în cauză raționalismul excesiv care a dominat lumea modernă. Un *postmodernism*, sesizabil mai întîi în artele spațiului, extins apoi în filosofie și alte domenii, se insinuează progresiv, reunind trăsături la fel de variate pe cît de aporetice: ideologie neoconservatoare, spirit parodic, cinism, neglijență stilistică, privilegierea imaginilor, confuzia dintre prezent și trecut, atitudine nihilistă etc.[2]. Se simte nevoia unei explicații coerente pentru acea parte de noutate esențială, dincolo de care schimbările produse în mentalități, gîndire, atitudini rămîn fără noimă. Mai toți analiștii sînt de acord că ceva important s-a petrecut de la un timp și că acest ceva are nevoie de un nume, fie și numai pentru a stimula analize, interpretări, explicații.

În zona istoriografiei, interesul s-a deplasat de la istoria socială spre istoria mentalităților, de la istoria structurală la istoria vieții cotidiene, de la o macroistorie stimulată de științele sociale la o microistorie ce se sprijină pe antropologia culturală [3]. Sînt mutații pe care istoricii au căutat să le motiveze prin schimbările de paradigmă produse într-un orizont mai vast, cum sugerase deja T.S. Kuhn pentru ansamblul științelor [4], schimbări existente și în discursul istoric [5]. S-a făcut apel totodată și la alte strategii explicative, întemeiate pe conflicte ideologice (ca în schemele binare *conservator-progresist*, *dreapta-stînga*), generație, școli etc. [6].

Cei care se ocupă de megatendințele acestui final de secol descriu în genere aceleași simptome, punînd sub semnul globalismului întreaga dezvoltare a lumii, pe teme economice, însă și întrevăzînd o spectaculoasă renaștere a artelor, dublată de una a vieții religioase [1]. Se proiectează astfel dorințe în viitor, amestecînd previziunea

științifică, atât de precară în acest domeniu, cu imaginarul prospectiv. Este ipoteza optimistă, întemeiată pe reconsiderarea poziției sociale a individului, pe o anume preeminență a biologiei, pe uniformizarea stilurilor de viață la nivel global, proces contracara de un naționalism benefic în sfera culturii. „Lumea devine din ce în ce mai mult un univers al interconexiunilor” [1], conchid analiștii, sesizând în complicatele procese ale contemporaneității elemente capabile să nutrească o atitudine pozitivă față de viitor. Marile neajunsuri (foamete, droguri, boli incurabile, terorism etc.) ar fi practic anulate, trecutul șters cu buretele. O nouă eră se deschide, însă ține de noi ca ea să aibă un curs fericit. Apocalipsul e la fel de posibil. De unde marea răspundere a celor ce gestionează destinele unei națiuni, pentru a nu mai vorbi de cei a căror misiune depășește cadrul național. Economicul prevalează asupra politicului, interdependențele se multiplică la nesfârșit, impunând diminuții corespunzătoare de suveranitate.

Preludii la o mare temă. Sîntem, în fond, în prelungirea unor reflecții care au mobilizat, pe urmele lui Nietzsche, gînditori de elită în primele decenii ale veacului nostru. J. Maritain, M. de Unanuno, P. Valéry, între alții, sînt nume ce răsar numai decît în minte cînd e vorba de criza morală ce alarma, îndeosebi după primul război mondial, spiritele responsabile.

Cînd, la 1930, Ortega y Gasset publica *La Rebelión de las masas*, el nu făcea decît să tragă un nou semnal de alarmă în legătură cu estomparea individualismului în profitul omului-masă. O făcuse în mod strălucit și paradoxal mai înainte Nietzsche însuși, al cărui supraom trebuia să fie un răspuns, marcat de orgoliu, de superbie crepusculară, la aceeași invazie a cenușiiului în istorie. Un cenușiu plin de voință totuși, ambițios pînă la dezumanizare, după cum s-a revelat în experiențele de tip totalitar ale secolului nostru.

Două totalitarisme (comunist și nazist) au dominat secolul XX, punîndu-și amprenta asupra lumii contemporane. Apropierea dintre ele n-a fost tolerată, mult timp, nici în Apus. Cum să se înțeleagă însă acest secol barbar, sîngeros, fără cele două *-isme*? Comuniștii au respins cu vehemență orice analogie. Abia în timpul din urmă ea a devenit oarecum legitimă, grație mai ales lui Raymond Aron și discipolilor săi. Între aceștia din urmă, François Furet s-a distins printr-o analiză pertinentă a fenomenului (*Le passé d'une Illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, 1995), pus în relație legitimă cu acea criză a liberalismului care s-a tot adîncit în ultima vreme. După a doua conflagrație mondială, nu s-a putut vorbi liber, mai ales în Franța, de totalitarism. Stînga era atotputernică, ea și-a impus refuzul, adesea și un control destul de eficace asupra discursului politic. Intransigența ei n-a fost mai prejos de aceea a aparatului comunist din Estul European. Analogia între comunism și fascism era practic interzisă [7].

În atari condiții, marxismul (fie și la plural) [8] s-a impus, tiranic, exercitînd o lungă hegemonie. Critica lui s-a făcut numai pe spații mici, prin Raymond Aron și Julien Freund, mai tîrziu prin Jean Baecler, Ph. Bénétou, P. Manent, minoritate restrînsă de gînditori ce se revendică de la Aristotel, Montesquieu, Tocqueville, Weber. De cealaltă parte, linia marxizantă era apărută de cohorte ideologice, avînd ca suport (nu doar) politic partidele comuniste, iar în spatele acestora

alte organisme de mare influență [9]. Disputa Sartre-Aron e semnificativă sub acest unghi, ca și aceea dintre Richard Rorty și Leo Strauss peste ocean.

Spațiul istoriografiei n-a rămas neatins de războiul ideologic, pentru care cortina de fier era departe de a fi o graniță netransgresabilă. Mulți istorici de seamă din Apus au trecut pe la școala deformantă, exclusivistă, cinică a marxismului. Deplasînd interesul de la ființa umană la sistem, de la individ la structuri, ei au primit să sacrifice omul în favoarea utopiei raționaliste [10]. Cînd aceasta n-a mai fost în măsură a-și ascunde crimele, a trebuit să se recurgă la surogate (socialism cu față umană, eurocomunism etc.), iar în cele din urmă să se renunțe la ea.

O tradiție antitotalitară exista în Apus (Marcel Mauss, Simone Weil, Jacques Bainville etc.), dar ea nu s-a dezvoltat după ultimul mare război decît foarte anemic. R. Aron, Lévi Strauss, H. Arendt, J. Freund, G. Orwell, între alții, definesc o serie care în ultimele decenii a sporit considerabil, pe seama studiilor de sistem întreprinse, a analizelor istorice, dar nu mai puțin a dezvăluirilor din interior, făcute de prizonierii de conștiință. Fascism și comunism se alătură, în acțiunea istorică din acest secol, prin cultul lor pentru violență, partid unic, schimbare intempestivă, ura față de individualismul burghez, neliniștea salvării prin istorie, intoleranță, fanatism. Lupta dintre ele a implicat și democrațiile apusene, ceea ce a făcut ca tragedia să comporte multiple dimensiuni, ultima fiind confruntarea comunismului cu democrația [7], care a dat cîștig de cauză, pare-se, modelului democratic.

Lecturi multiple s-au propus deja pentru pagina de istorie pe care o trăim. Un consens nu se poate închipui momentan și nici nu e de așteptat. Sigur e numai că prefixul *post-*, utilizat acum în cele mai diverse împrejurări, spre a defini situația (*postmodernism*, *postcomunism*, *postistorie* etc), indică un *Zeitgeist* ce se vrea deosebit de spiritul epocii anterioare, o realitate nouă, complexă, ireductibilă ale cărei limite nu se pot circumscrie prea lesne. Cît de diferit e acest spirit față de cel care animă epoca dinainte e greu de spus.

Continuitate și ruptură. Nimic nu mai e atît de sigur ca acum cîțiva ani, cînd eșecul spectaculos al regimurilor comuniste făcea să se adopte brusc pentru noua fază eticheta de *postcomunism*, asociată îndeobște cu *postmodernismul* și *postistoria*. S-a văzut curînd că acele regimuri, deși atinse de o gravă criză a sistemului, deși condamnate să moară, aveau capacitatea de a se adapta oarecum, cunoscînd metamorfoze dintre cele mai stranii pentru a-și asigura o supraviețuire cît mai lungă. Cei dispuși să proclame izbînda totală a liberalismului au fost siliți să observe cît de abil erau escamotate, mai peste tot în Europa de Est, rînduilele acestuia. Ideea de *tranziție* devenea salutară spre a defini noua etapă, pentru care nici o etichetă nu se vedea destul de precisă.

Cîteva concepte, strîns conexe, s-au impus aproape concomitent: *postmodernism*, *postcomunism*, *postistorie*. Este chiar ordinea în care ele au fost aduse în discuție, ca teme obsedante, dincolo de utilizări accidentale ori nesemnificative. Postmodernitatea coincide în Europa de Est cu posttotalitarismul, însă la o definire exactă a sensului ei nu s-a ajuns încă. Firește, există deosebiri de la o țară la alta, impuse de forma pe care totalitarismul a luat-o în fiecare din ele. Vechea interogație a lui H. Pirenne („Pourquoi à la même date les divers peuples appartient cependant à

des époques différentes”?) [11] e deplin actuală, deși un proces de uniformizare există în lume, ceea ce implică o diminuție de interes pentru specific, diferență, particularism.

Ca orice fenomen în istorie, postmodernismul revendică un trecut, o istorie a sa, cu izvoare incerte și jaloane fluctuante. Lucru explicabil, dat fiind că noua vîrstă a culturii s-a constituit ea însăși din aluviuni greu de pus în formulă. Totul e încă nesigur cînd e vorba de lumea postmodernă, ca trăsături distinctive, sigur e numai sentimentul că o epocă s-a încheiat și ne situăm într-un *după* cu linii incerte. Fiecare epocă, în fond, are nevoie de o referință anterioară pentru a se defini. Cea pe care o traversăm, plini de speranță și de neliniște totodată, s-ar dori pusă în legătură cu una mai puțin rațională, mai emotivă, cum sesiza Georges Duby, atrăgînd luarea-aminte asupra unei posibile propensiuni romantice în viitor [12].

Căutările cele mai ardente în noua etapă sînt legate de marile deziluzii produse de raționalism [13]. Carențele acestuia n-au putut fi remediate prin alte *-isme* din secolul nostru. Dimpotrivă, ele și-au vădit precaritatea, dezvăluind pînă la urmă trebuința unui enunț holistic, capabil să sprijine o nouă viziune unitară asupra lumii [14]. Aceasta presupune desigur și o nouă filosofie politică, un nou contract social, menit să asigure depășirea crizei [15]. Idilice sau revoluționare, utopiile au fost mereu însoțite de un examen critic, întemeiat pe rațiunea istorică (W. Dilthey, Max Weber, R. Aron etc.), milenarismul religios, în favoarea unui studiu mai atent asupra realului [16].

Dezacordul dintre gînd și faptă, reflecție și acțiune s-a adîncit în secolul nostru, creînd un mare impas. Li s-a reproșat intelectualilor că au dorit să modeleze lumea după ideologia lor, stipulîndu-se necesitatea ca ei să-și redescopere vocația autentică, aceea de a spori cunoașterea. „Trecerea de la era sterilizării cunoștinței la era liberei opțiuni este o necesitate. Civilizația noastră, conchide un analist, e condamnată să se pună de acord cu ea însăși ori să regreseze către primitivism, acolo unde orice contradicție între cunoaștere și comportament dispare, fiindcă nu va mai exista cunoaștere pur și simplu”. E nevoie, așadar, de „convertirea omului la acțiunea adevărată”, cea care îi asigură armonia [17].

Experiențele atroce din Europa răsăriteană a secolului XX nu se pot înțelege fără a lua în calcul complicitatea lumii apusene, în primul rînd a acelei intelighenții care a crezut că apără un ideal înalt de umanitate și n-a făcut decît să sprijine ororile comunismului. Ea a instalat tabuuri, a difuzat sistematic minciuni, a falsificat istoria, deturnînd adevărul și manipulînd informațiile în orice sferă de activitate umanistă, spre a împiedica falimentul utopiei în cauză.

Înțelegem astăzi mai bine judecata lui Pius XI (*Divini redemptoris*, 1937), care condamna comunismul ca doctrină perversă, susceptibilă de a submina și distruge ordinea socială, civilizația [18]. Colaborarea cu regimurile comuniste, atunci și mai tîrziu, a făcut ca lumea apuseană să ajungă ea însăși într-un mare impas. „Tranziția” pe care o cunoaște de la un timp Estul scoate la iveală și urmările nefaste ale pactizării, alături de carențele sistemului ca atare. Exploziile din această parte de lume au făcut să se vadă mai clar că ceea ce părea foarte diferit, dacă nu și divergent, comportă de fapt similitudini frapante, convergențe, analogii. Ele au pus în lumină mai degrabă continuități decît fracturi dramatice, de parcă un rău universal, același rău, ar fi subminat pretutindeni mișcarea istorică, prelungindu-și efectele și în noile

împrejurări. Restaurarea de care se vorbește nu e în definitiv decât expresia vizibilă a unui fenomen mai adânc, care n-a încetat să fie prezent nici cînd ruptura părea evidentă pentru toți.

Cît de autentică e deci schimbarea, cît de profundă? Să credem, cum fac unii comentatori, că Estul European în ansamblu se află încă într-o fază de incertitudine, că frământările din ultimii ani reprezintă numai „o întoarcere pe partea cealaltă în somnul inerteiei, în așteptarea unei noi și necesare dictaturi”? [19] S-ar zice că Estul e prea lenevos ca să întindă mîna, iar Vestul prea meschin ca să ofere ceea ce ar înlesni o redresare mai rapidă.

Criza modelului epistemic. Eforturile ce se depun azi pentru o nouă Europă, dincolo de sfîșierile aduse de cele două războaie mondiale, indică în tot cazul recunoașterea unei stări prelungite de criză a identității, criză pe care scindarea politico-ideologică a continentului n-a făcut decît să o sporească. Eșecul regimurilor din Europa est-centrală a impus, urgent, căutarea unei noi identități, pe o bază mai largă, dincolo de îngustimile cultivate sub totalitarism [20].

În căutare de factori stimulativi, interesul s-a fixat pe rînd asupra nordului european, asupra sud-estului asiatic, asupra Canadei etc., fără a se defini opțiuni clare. America, în ansamblu, s-a impus ca un spațiu foarte dinamic, ale cărui inițiative ar putea fi salutare. Este ea *modelul* acestui timp al postmodernității? Așa s-a spus, iar analiza făcută de Baudrillard [21] reține drept elemente caracteristice luxurianța, facilitatea enormă a vieții, dinamica „suprarealistă” a unei societăți obsedate de confort, înnoire, consum nebunesc. „America, ne previne analistul, suferă desigur mult mai puțin decît Europa de convalescența marilor idei și de dezafectarea patimilor istorice, căci nu acolo se găsește motorul dezvoltării sale. Lucrul de care suferă ea, în schimb, este dispariția ideologiilor care o contestau, slăbirea a tot ceea ce i se opunea” [22]. Lipsa tensiunii care-i biciuise voința de a se afirma apare acolo ca un element negativ, derutant, sursă de pesimism și nostalgie totodată. Faptul că a ajuns un *model* pentru alții, ca sistem social politic întemeiat pe inițiativă, piață liberă, performanță etc., nu compensează nostalgia puterii de altădată, după cum nici stilul propriu pe care a izbutit a-l disemina peste tot, uniformizînd cumva lumea largă, modelînd-o pe măsura aspirațiilor definite în „lumea nouă”, peste ocean, acolo unde utopia realizată explică absența, dacă nu chiar inutilitatea metafizicii. Relația cu (im)posibilul pare diferită într-un asemenea spațiu.

Modernitatea avusese ca trăsături specifice mitul progresului, obsesia purității genurilor, un anume crez comunitar, pasiunea negației, la care se pot adăuga altele, fără a se epuiza însă conceptul. Le regăsim în producția unui secol de artă, adesea paradoxală în inițiativa ei, secol care a contat în același timp pe asumarea tenace a realului și pe drepturile unei subiectivități nelimitate. *Eul* s-a impus cu vigoare și a fost contestat în egală măsură, pînă la identificarea lui cu alteritatea [23]. Statutul metodei în demersul cognitiv a evoluat de la tiranie (*impérialisme*, la Barthes) pînă la refuzul ei categoric. *Against Method* (Paul Feyerabend, 1975) marchează o dată în „teoria anarhistă a cunoașterii”, care pune în cauză raționalismul dominant din epoca modernă insistînd pentru o conduită pluralistă. De această conduită istoria poate la rîndul ei

profita. Atitudinea față de istorie, s-a spus deja, **comportă doi timpi**, două măsuri: „de deconstruire a trecutului și recursul la trecut” (Hans Magnus Enzensberger).

Există desigur un fel de contagiune între modele. Darwin, care descoperise legile evoluției în natură, i-a sugerat lui Marx căutarea de legi în societățile umane, dar la rîndul său era îndatorat față de ideile lui Malthus despre corpul social. Tot așa atracția pulsională a lui Fourier se întemeia pe observația lui Newton asupra legilor naturale. De atunci, teoreticienii s-au interesat mereu de diferența ce există între metodele aplicate în știință și respectiv în sfera umanului [24]. De la Durkheim la Simmel și Popper, de la Cournot la postmoderni, s-au căutat mereu constanțe, paralelisme, permanențe susceptibile să asigure o integrare progresivă a istoriei în științele sociale.

Ezitănd între erudiție și filosofie, istoria va consimți pînă la urmă să reconcilieze domeniile, propunîndu-și a demonstra existența unui sens în devenirea umanului. Ea se sprijină, sub acest unghi, pe cele mai diverse discipline, orientări, metode, nu fără a se resimți la rîndu-i de criza modelului epistemic [25]. Postmodernismul, cu toate implicațiile lui pe tărîm teoretic și în praxa vieții sociale, e un semn al acestei crize. Nu i-am putea defini sensul, valoarea, căutărilor fără un mic excurs în alte domenii, marcate de același *Zeitgeist* [26].

Caleidoscop postmodernist. Să observăm, *primo*, decalajul existent între preocupările postmoderniste din Occident și cele din spațiul românesc. Decalaj explicabil, date fiind împrejurările specifice de la noi, însemnînd nu numai cenzură ideologică, dar și diferență de sensibilitate, de interes pentru formula postmodernă. A fost nevoie de un bun număr de ani pentru acomodarea cu aceasta în literatură, critică, artă [27].

Să notăm, *secundo*, faptul că acest decalaj favoriza totuși o decantare a sensurilor, așa cum s-au definit ele de-a lungul cîtorva decenii în lumea apuseană. Reacția antimodernistă pierdea din putere, ca și polemica pe seama noilor opțiuni. Isprăvile prefixului *post-* în concepte ca *postrealism*, *postumanism*, *poststructuralism*, *postmodernism*, *postraționalism*, *postindustrialism* etc. [28] sînt și aici semnificative pentru schimbarea de optică produsă oarecum sub ochii noștri, chiar dacă mai puțin spectaculos. Reacția antimodernistă n-a luat, la noi, forma contestației radicale, ca în eseul lui Phillippe de Lara, *Comment peut-on être moderne?* [29] Nici n-a alimentat controverse în știință, artă, societate, ca în atîtea metropole apusene [30].

În fond, postmodernismul nu vrea să abolească discursul modern, ci îi reactivează discret originile (J. F. Lyotard). Asistăm astfel la un paradox al temporalității, care face ca postmodernul să se miște deopotrivă în *amonte* (sub presiunea lui *ante*) și în *aval* (atras de *post-*) [31].

În plan social-filosofic, postmodernismul ar putea să însemne apel la măsură, mai puține iluzii, un plus de umilință, efort de regăsire a echilibrului. Cel puțin așa îl definesc unii comentatori, plecînd anume de la eșecul formulelor propuse în veacul nostru.

Dacă în adevăr „cultura modernisă s-a stins” (Leslie Fiedler) [32], ceva trebuie să-i ia locul, ceva care nu poate fi însă cu totul diferit. O prelungire, un nou accent, o nuanță? S-a vorbit și de un alt stil (Ihab Hassan), ca expresie a nevoii de

Resimțind că s-a resimțit mai întâi în sfera artei, apoi în plan filosofic, lingvistic etc. [34].

Surprinde peste tot vagul, imprecizia definiției. Obsesia schimbării e prezentă în orice domeniu, ca expresie a noilor cerințe care și-au făcut loc în lume. Se caută o paradigmă capabilă a unifica iarăși cunoașterea, a impune o nouă sinteză, o nouă viziune integrativă, una care momentan e marcată de nesiguranță [35]. Impresia că ne aflăm în pragul unei noi epoci, a științei interdisciplinare, e caracteristică [36]. Semne ale schimbării se identifică în cele mai diverse domenii [37], fără să se poată spune dacă ele țin mai mult de vechea avangardă sau definesc deja un nou început. Unii înclină să pună mai mult preț pe propensiunea nostalgică, alții pe schimbarea intempestivă, mai toată lumea recunoaște însă starea de criză căreia discursul postmodern trebuie să-i caute răspuns [38].

Iată câteva formule și accente alcătuind împreună un „caleidoscop” semnificativ: depășirea modernismului (Luc Ferry), indeterminarea imanenței (Ihab Hassan), pasiunea spectacolului, generalizarea secretului (Guy Debord), simulare și seducție (J. Baudrillard), individualism (A. Renaut), informatică și comunicare (G. Vattimo), lipsa reperelor de certitudine (Claude Lefort), criza identității (Marco Turchi), ingovernabilitate politică (P. Portoghesi), sfârșitul istoriei (F. Fukuyama), multiplicitate și diferență (J. F. Lyotard) etc. [39]. Se pot adăuga și alte trăsături puse în joc de analiști.

Sociologii atenți și la prospectivă s-au implicat la rândul lor, efectuând analize și estimări de un interes indiscutabil [2]. Ei au găsit în Simmel și Durkheim utile puncte de sprijin pentru studiul modernității, iar pe această bază au putut formula explicații asupra postmodernismului. Era normal ca *civilizația* să redevină un concept oarecum la modă, în lumina căruia să se caute o explicație globală a fenomenului: în fond, un complex de fenomene, care se sustrag oricăror definiții riguroase. Domină un sentiment de neliniște, disconfort, căutare a unui *modus* explicativ care să convină momentului actual. „Seriozitatea” vechilor interpretări a cedat în favoarea unei atitudini ce presupune dispoziție ludică [40], impuls, glumă, iar *puzzle* (enigmă, joc delectant) a ajuns aproape un cuvânt-lemnă pentru timpul nostru. Istoria însăși a putut fi comparată cu un imens, neistovit și capricios *puzzle*.

După excesul raționalist din ultimele secole, cultura postmodernă pare a reacționa astfel contra „inimii reci” a modernității [2]. Înseamnă aceasta ruptură sau mai curând continuitate? E un simplu *fin de siècle*, cum au fost atâtea, cu anxietăți specifice, ori asistăm în adevăr la o mutație care presupune mai mult decât modernitate în firească extensie?

Dezbateră e complexă și pe mai multe planuri. Jürgen Habermas, Allan Bloom, Hans Jonas, David Frisby, Peter Sloterdijk, Robert Bailey, Stjepan G. Mestrovic, între alții, s-au impus prin intervenții remarcabile. De la Kant și Hegel pînă la Schopenhauer, Nietzsche, școala din Frankfurt etc., asistăm la un lung spectacol de analize pe această temă a sfârșitului, ajunsă din nou în actualitate. În centru se situează proiectul iluminist, pe care unii îl vor împlinit (Habermas), pe cînd alții (Bloom) preconizează despărțirea de el, dacă nu resping chiar ambele atitudini (Mestrovic), în favoarea unei noi alternative capabile să refacă demnitatea

În căutarea unei paradigme

individului mai mult prin stimularea compasiunii decât prin cunoaștere rațională, în sensul impus de secolul XVIII. Dar s-a văzut totodată în postmodernism și o despărțire de linia istoristă, tradiționalistă, fără a se putea depăși antinomia celor două atitudini. Apelul la alți filosofi (Simmel) ori sociologi (Durkheim, Weber) n-a făcut decât să complice dezbaterea, ajunsă evident în impas conceptual și stimulând încă ambiguități. Fenomenul se anunță aporetic, descriind o gamă vastă de interpretări, de la Lyotard (1984) și Habermas (1987) la Featherstone (1988), Harvey (1989), Scott Lash (1990), pentru a nu aminti decât puține nume dintr-o serie în plină desfășurare. S-a vorbit de neoconservatorism ideologic, de refuzul structurii narative, ba chiar de promiscuitate stilistică, parodie, cinism, pasișă, obsesia spectacolului, cultură schizoidă, comercialism, atitudine nihilistă etc., fără a se obține însă un ansamblu coerent [2]. Totul se reprezintă ca un amalgam de tendințe, trăsături, note, din care niciuna nu s-a impus ca decisivă pentru a defini noua epocă. Elementele de continuitate par încă destul de viguroase, pledînd mai degrabă pentru o extensie a modernismului decât pentru o revoltă radicală față de acesta.

Provocarea însă rămîne și ea se recunoaște în multiple domenii. Discursul istoric o resimte nu mai puțin, înregistrînd și el căutări semnificative pentru acest *fin de siècle* convulsiv, neliniștit, capricios [41]. Marele proiect iluminist pare epuizat, semnul ce i se atribuisese (*Sinn*) a alunecat în nonsens și insanitate (*Wahnsinn*). Totul trebuie regîndit, pentru a înlesni o nouă imagine despre sine prin memorie și a stimula un nou proiect de reconstrucție și perspectivă, atunci cînd istoria însăși e amenințată cu pierderea sensului.

În spațiul istoriografiei. Dispunem deja de unele analize care îngăduie o privire asupra discursului istoric produs sub înfrîurirea postmodernismului [42].

Reacția istoricilor la înnoirile propuse de scriitorii avangardei în anii '60-'70 a fost mai curînd negativă. Se citează opinia unui „istoric cu greutate”, care acuza teroarea instalată în folosirea limbajului și pretindea „să se restaureze condițiile unei dezbateri fructuoase”, adică modalitatea cu care era el însuși deprins [43]. Conduită conservatoare? Simplă rutină profesională? Fapt e că în acest domeniu s-a reacționat cu întîrziere și mai timid.

Termenul de postmodernism s-a extins de la un domeniu oarecum limitat, arhitectura urbanistă, spre alte domenii, indicînd „o atitudine și o epistemă deosebită de cea modernă, situabilă în prelungirea acesteia” [44]. Istoria nu putea rămîne în afara acestei expansiuni. Ca și în zona artelor („Trecutul ne condiționează, ne apasă umerii, ne șantajează”, spune Umberto Eco) [45], are loc în spațiul istoriei o „răfuială cu trecutul”, o desprindere de istoria însăși [46].

Să nu se uite că dezbaterea actuală despre postmodernism are loc după o lungă ferveoră istoricistă, în care reflecția despre timp, istorie, destin a luat forme adeseori spectaculoase, marcînd științele despre om în ansamblu. Timpul, „durata reală”, dialectica „prezentului etern”, relativitatea cunoașterii, raportul dintre temporalitate și existență [47], decalajele, asincroniile, pluralismul interpretărilor, refuzul linearității [34], fragmentarismul, discontinuitatea [48], dezideologizarea discursului [49], abundența scriiturii etc. sînt elemente ce definesc oarecum noua etapă a isto-

Respectarea drepturilor de autor și a drepturilor de proprietate intelectuală.

riografiei [42]. În același timp, se poate spune că abuzul de generalizări și abstracții sofisticate a condus la refacerea interesului pentru lumea concretă, precisă, măsurabilă. Literatura-fiction a făcut loc mărturiei directe, documentului, biografiei. Abordările de tip structuralist au cedat oarecum evenimențialului. „Întoarcerea la eveniment” a fost proclamată de aceea ca un triumf al bunului simț istoric în raport cu formulele abstracționiste ce tindeau să alieneze spiritul, îndepărtându-l de realitate. Se poate spune că revitalizarea interesului pentru surse e și o consecință a abuzului de formule prefabricate (*concepts réifiés* la Duroselle), dincolo de care nu se mai poate regăsi omul ca ființă concretă. Istoria acestuia e inerent segmentală, subiectivă, discontinuă [35], ca în demersurile lui Foucault, de o certă cutezanță, ca într-o bună parte din „noua istorie”, cu preocupările ei de analiză, construcție, stil etc. [50].

În sprijinul orientării amintite au fost aduse în discuție demersuri mai vechi, de la Burckhardt [41] la Ariès [51], pentru a nu cita acum decît două nume care și-au pus amprenta asupra domeniului.

Dincolo de presiunea inerentă a modei, postmodernismul e desigur o temă pe care istoriografia n-o putea ocoli. Nici n-a ocolit-o, de fapt, în ultimele decenii, dar ea a reacționat fără grabă la provocarea venită mai întîi prin artă, filosofie și alte domenii mai deschise la „aventură”. De la ideologia pieței la arhitectură, de la urbanism la jurisprudență, de la critica literară la filmul punk, de la video la teologie, nimic n-a rămas în afara acestei provocări, pe seama căreia s-au produs deja cele mai diverse definiții și o vastă bibliografie [34]. Ea atinge mai toate problemele timpului și indică o stare de insatisfacție în raport cu modernismul, fenomen căruia unii exegeți îi opun capitalismul tîrziu, a cărui „logică culturală” ar fi *postmodernismul* [52].

Dacă pînă nu demult a fi premodern sau antimodern erau unicele moduri de a exprima inaderența la modernism, acum orizontul s-a extins considerabil în direcția unui postmodernism susceptibil de interpretări și definiții multiple, aporetice, stimulative, cum a sesizat între alții Jacques Le Goff [53]. Să se observe că în timp ce filosofi ca Habermas, Rorty, Lyotard și literați ca Vatimo s-au referit pe larg la postmodernism [46], istoricii manifestă încă o anume timiditate în sistematizarea problemelor respective.

Atitudinea liberală (drepturile omului, opoziția față de putere, comprehensiunea celuilalt într-o societate pluralistă etc.) a impus, îndeosebi prin Foucault, o anumită istorie socială, a cărei consonanță cu ironia deconstructivistă din spațiul artei și al filosofiei pare evidentă [54]. De unde interesul pentru etica social-politică, denunțarea „tiraniei” discursului modern, simpatia pentru pragmatismul de tip Dewey și pentru „metateoriile” produse pe seama teoriilor adoptate [53].

Unul dintre cei mai avizați teoreticieni, Jörn Rüsen, și-a intitulat de curînd o sinteză în acest domeniu *Studies in Metahistory*, cu preocuparea expresă de a-i asigura și dimensiunea diacronică, pe linia lui Droysen, Dilthey, Collingwood. El remarcă deci elemente postmoderne încă în a doua parte a secolului XIX, la Jacob Burckhardt, evocînd apoi provocarea „postmodernă” la adresa istoriografiei [41]. *Post-* se clarifică astfel prin intermediul lui *pre-*, mișcarea înainte printr-o întoarcere în timp, susceptibilă a înlesni o definiție diacronică a postmodernismului. Mentalități, viață cotidiană, microistorie, între altele, colaborează la această perspectivă, una

prin care ne putem lămuri explozia de acum a istoriei. „Interogații noi, fecundate de științele vecine, extinderea în lumea toată a unei conștiințe istorice mult timp rămasă un privilegiu al Europei a îmbogățit prodigios chestionarul pe care istoricii îl adresează trecutului. Ieri încă menită povestirii evenimentelor ce i-au frapat pe contemporani, memoriei oamenilor mari și destinelor politice ale națiunilor, istoria și-a schimbat metodele, decupajele și obiectele”. De aceea, conchide Pierre Nora, s-a recurs la numeroase alte dimensiuni, într-o extensie continuă de orizont: „Textul nu mai e documentul-rege; non-scrisul (vestigii arheologice, imagini, tradiții orale) dilată domeniul istoriei. Omul deplin, cu trupul său, cu alimentația sa, cu limbajele, cu reprezentările sale, cu instrumentele tehnice și mentale care se schimbă mai mult sau mai puțin repede, tot acest material, cîndva neglijat, a ajuns a fi pîinea istoricilor. În același timp, accelerarea istoriei antrenează, pe de altă parte, o explorare mai atentă a permanențelor, a inerțiilor istoriei colective” [55].

Ceea ce se obține nu e un agregat polimorf, o simplă însumare de fapte, imagini, relații, ci o sinteză în continuă devenire [56]. „Marea teorie”, dacă e să folosim o sintagmă deja uzuală, și-a regăsit prestigiul [57], înlesnind o extensie de orizont și o disciplinare metodologică. Efectele sînt încă greu de bănuat. Sigur e că discursul istoric va fi adînc afectat de această mutație.

„Homo historicus” și nevoia de ordine. Prinsă în vârtejul schimbărilor [58], lumea de azi seamănă cu lumea ucenicului vrăjitor care, după ce a dezlănțuit elementele, asistă neputincios la furia lor, nemaiștiind magica formulă care să le readucă la ordine. Impresia de criză, de anarhie a valorilor și de haos e curentă, alimentînd străduința de a găsi un principiu ordonator. De la excesul (aparent) de ordine s-a ajuns aproape instantaneu la o dezordine pe care mulți o socot ireductibilă. Nimic nu e mai greu de suportat ca haosul, nimic mai angoasant ca impresia de vid ce se creează în asemenea momente.

Neliniștea produsă de obsesia vidului are desigur un anume raport cu nostalgiile mondialiste din țările cu regim totalitar [59].

Cealaltă obsesie, a labirintului din care nu se poate ieși în lipsa unui „fir al Ariadnei”, nu e mai puțin terifiantă [60].

Sînt obsesii înrudite, căci au la bază aceeași stare de lucruri, împotriva căreia se poate lupta numai apelînd la ideea de ordine, idee ce se nutrește esențialmente din istorie. *Le chaos n'a pas d'histoire, pas plus qu'il n'a de lois. Le terrain de l'histoire et des lois est le même*, observa Henri Berr, meditănd pe marginea funcției ordonatoare a istoriografiei [61]. Să ne amintim că într-un alt moment de anevoioasă tranziție, acum un secol și jumătate, Kogălniceanu compara istoria cu paiul de care cel în pericol de înec se agață pentru a se mîntui [62]. Cultura însăși, care tot istorie înseamnă, e chemată să emane acea stabilitate a spiritului, pe seama căreia numai se pot înfrunta contingentele. Iar stabilitatea presupune ordine, respect pentru sursele creatoare de valori, recuperarea sistematică a tradiției, fără a se neglija totuși nevoia de continuă deschidere.

O atare viziune, organică, se opune discursului raționalist care domină de două secole cultura occidentului. Ea s-a impus mai cu seamă în ultimele decenii, după o lungă competiție, care a silit mentalitatea „iacobină” să bată în retragere.